

ХУДОЖНІЙ СВІТ ВІЙНИ У РОМАНІ «ЮЛІЯ, АБО ЗАПРОШЕННЯ ДО САМОВБИВСТВА» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті розглядається специфіка художнього зображення світу війни у романі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельного, його репрезентанти та авторські інтенції. Акцентовано увагу на художній реалізації духовного буття людини в умовах війни та повоєнної дійсності.

Ключові слова: мотив, образ, катастрофізм, руїна, моральність, світ, війна.

В статье рассматривается специфика художественного изображения картины войны в романе «Юлия, або запрошення до самовбивства» П. Загребельного, его репрезентанты и авторские интенции. Акцентировано внимание на художественной реализации духовного бытия человека в условиях войны и послевоенной действительности.

Ключевые слова: мотив, образ, катастрофизм, руина, нравственность, мир, война.

The given article studies the artistic phenomenon as the world of the war in the novel by P. Zagrebelyny, its exposures and the author's ideas. The attention is focused on art realisation of the image of spiritual life of the person in the context of the war and the [post-war period](#).

Key words: motive, image, catastrofism, fall, morality, world, war.

У літературах різних народів світу події Другої Світової війни теж знайшли своє відтворення. Одну з найбільших трагедій нашого життя - Велику Вітчизняну війну - не зміг замовчати жоден з українських письменник. Тема війни стала провідною в українській літературі ХХ століття для О. Довженка («Україна в огні»), Ю. Збанацького («Ми - не з легенди»), О. Гончара («Прапорonosці», «Циклон», «Людина і зброя»), В. Близнеця («Землянка»), Д. Гуменної («Хрещатий Яр»), Є. Гуцала («З вогню воскресли», «Мертва зона», «Біль і гнів», «Безголов'я»), М. Стельмаха, Гр. Тютюнника, а також поетів -Л. Костенко, А. Малишка, П. Тичини, М. Рильського та інших.

Незважаючи на віддаленість воєнних подій у часі, й сучасні письменники не обминають теми війни, з'являються нові твори, які відкривають нові аспекти та проблеми (В. Рутківський «Потерчата», Д. Гуменна «Хрещатий Яр», Є. Гуцало «З

вогню воскресли», «Мертва зона», «Біль і гнів», «Безголов'я», Д. Малаков «Оті два роки...: У Києві при німцях», збірка віршів «На перехресті блискавиць» поетів-фронтовиків М. Бажана, В. Булаєнка, М. Магери, Г. Храпач та інших). Переосмислюються й зображуються відомі й досі невідомі події, акцентуються психологічні стани, поведінка людей на війні.

Предметом нашої статті є вивчення особливостей зображення художнього світу війни і місця людини в ньому у творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельного. Актуальність теми зумовлюється назрілою потребою розгляду особливостей художнього зображення війни, духовної деградації людини в умовах війни, її моральний занепад, катастрофізм її існування у творі П. Загребельного, що на сьогодні в українському літературознавстві детально не здійснено.

Павло Загребельний у романі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» поставив людину у центр не тільки подій, зображених у хронологічному порядку, але й роздумів. Цей його твір - роман-попередження: втрата моралі як запоруки існування людства, веде до його катастрофи. Так автор осмислює події Другої світової війни, пов'язавши політичні, воєнні та інші нюанси існування людства з мораллю єдиної цінності виживання людини, що властиве екзистенціалізму. Висуваючи як домінуючу проблему морального вибору в умовах війни, Павло Загребельний розкриває аморальність війни як такої. Отже, на нашу думку, роман «Юлія, або Запрошення до самовбивства» можна розглядати в аспекті екзистенціалізму.

У творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» письменник зображує не конфлікт окремих особистостей, характерів, суспільних або ідеологічних угруповань, а зіткнення людства з безособовою, страшною, руйнівною силою, катастрофою - війною, що є уособленням абсолютного зла. Несподіване і безжалісне втручання війни в буття людини зумовлює абсурдність, ірраціональність світу, дисгармонійність життя: «І не ймовірна смерть вжахнула його (бо хто ж думає про смерть, жадаючи бою?), а лиховісна, нелюдська роз'єднаність материків, континентів, заселених людьми, незбагненна дія сліпих ворожих сил, які жорстоко рвуть найтонші, найніжніші сув'язі між людьми, між їхніми душами, рвуть і самі душі без надії на їхнє поєднання, зцілення, порятунку...» [2, с. 49]. Війна несе за собою ілюзію відсутності моральних правил. Деякі з героїв (капіташа, Сухоруков) стають покидьками суспільства. Вони втрачають моральні орієнтири, тому що війна їх перевернула, війна спрямувала їх моральні чесноти на вбивство, тому що війна - це і є вбивство, не лише фізичне, а й духовне: «Шульга вже давно звик ділити все довколишнє, мов у шкільній граматиці, на предмети живі і неживі. За цією класифікацією, капітан Сухоруков належав до предметів неживих» [2, с. 68]. Залишившись віч-на-віч із цією безглуздою і невблаганною силою, що несе смерть, герої роману (Роман Шульга та його жінки) мусять визначитися у своєму ставленні до світу і людей, свого місця.

У творі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства» наявні екзистенціалістські мотиви: абсурдності буття, свободи людини, її вибору перед обличчям смерті. У вимірі катастрофічної дійсності свій вибір робить кожен з героїв. Роман Шульга, головний герой твору, розуміє, що зло непереможне, але він продовжує виконувати свій обов'язок - йде на фронт; розуміє, що ніколи більше не повернеться до своєї Юлії, що назавжди втрачає свою мрію. Він хотів повернутися, але «знав, що вже не буде вороття, ніколи не буде, бажання шматували душу, сповнювали її тугою, як за втраченим раєм, а тіло було безсиле, ліниве, незрушне, він перебував у якомусь напівсонному стані, виривався з того сну на короткі миті» [2, с. 49]. Він не герой, але в екстремальній ситуації зберігає людську гідність, відповідальність перед своєю совістю.

Моральні проблеми, що піднімаються у творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства», автор намагається вирішити з позиції філософії екзистенціалізму. Світ абсурдний, визнає він, і людина повинна мужньо це сприйняти: «На війні немає авторитетів, поваги, пошани, обожнювання, є тільки жорстокий примус і рабська слухняність, є ганьба покірливості, коли ти нижче, і солодке відчуття зверхності й вседозволеності, коли в тебе вищий чин» [2, с. 75]. Але абсурдність світу не виправдовує небажання людини жити за законами совісті, честі, обов'язку. Зі злом треба боротися у будь-яких його проявах, навіть коли боротьба нерівна, навіть коли зло непереможне. Одна із героїнь другої частини роману («Європа») Ульріка, усвідомивши катастрофізм свого становища, обрала єдино можливий для неї шлях подолання зла - самогубство, що в кінці твору зробить і Роман Шульга. Сестра Ули Сузен говорить Шульзі: «Вона була чиста і хотіла zostаватися чистою. А тобі треба було жінки. Чом не взяв мене? Я завойована для всіх вас, я капітулюю добровільно перед усіма вами, але Ульріка - ніколи!» [2, с. 103]. В інтимних стосунках із Ульрікою він агресивний, енергійний, жорсткий, сексуально міцний, що в його свідомості пов'язувалося з перемогою над ворогом і було виявом «торжества і тріумфу завойовника». У погоні за відплатою за вчинене ворогом на його землі і задоволенням своїх тілесних бажань герой забув про головне - почуття між чоловіком і жінкою. Відчай і жіноча беззахисність в очах Ули, не помічені Шульгою, призвели до смертельного кінця: жінка втопилася. Гріх Ули - порушення сімейних основ - інтерпретується як трагічна провина. Осягнувши свій вчинок як моральний злочин, відчувши його як тягар душі, вона прагне звільнитися від нього. Смерть німкені - протест проти агресивності завойовника і агресивності чоловіка загалом. У стародавніх народних віруваннях вода води вважалася настільки сильною, що відштовхувала зло. У цьому контексті образ води в романі виконує очищувальну функцію: звільняє Улу від гріха зради чоловіка і надає їй спокою. За «загибель представниці цивільного населення» армійське командування застосувало до Шульги, враховуючи його фронтові нагороди, пом'якшені засоби покарання: звільнило з армії, понизило у званні й відправило додому «як цінного фахівця народного господарства».

У сюжеті роману П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства» є кілька смислових шарів алегоричного та філософського змісту. Вони тісно переплітаються в розкритті головної тези: війна - це катастрофа, вона є одним із проявів абсурдності світу, бо і в ній «життя так само жорстоко переполовинене на світ чоловічий і жіночий (поодинокі жінки у війську не бралися до уваги), де люди живуть у залізі і самі стають залізними, забуваючи про ніжність, ласкавість і красу, замінюючи все те лиш словами, грубими, брутальними, часто жорстокими, бо чоловіки соромляться один одного і неохоче відкривають свої душі в суворому товаристві» [2, с. 304]. Письменник, розгортаючи тему абсурду війни, утверджує необхідність прийняти виклик абсурдного світу і стати на боротьбу із ним, як із злом війни.

Поїзд, який вивозить героя, як й інших воїнів, з Азії є в романі своєрідним символом «запоруки високих державних чеснот». Воїнів, які брали участь у перемозі над фашизмом, Павло Загребельний порівнює з «листям дерев», що осипається на землю: листя - це велика кількість людей, які полягли в бою: «Чотири роки по коліна в крові, з власних тіл вибудовували страхітливу піраміду, вивершували її хижим п'ятигранником Перемоги, знемагаючи, дерлися по слизьких спадистих площинах вище, вище, вище, «к окончательной...», а тоді всі враз обсипалися з неї, як листя з дерева, і впали до підніжжя разом з уламками...» [2, с. 107]. Аналогічний образ опадання листя наявний і в однойменному романі відомого письменника-шістдесятника Володимира Дрозда. У нього, як і в Павла Загребельного, даний образ - знак руїни (листя в умовах стихійного лиха осипається на землю), підсилює це значення безпосередньо з допомогою порівняння: «...наприкінці зими люди так вихолодилися та виголодали, що осипалися з життя, як листя з дерев восени» [1, с. 466], акцентуючи знеціненість людського життя під час воєнного лихоліття, голодомору тощо.

П. Загребельний у романі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» показав, як в умовах війни змінюється психологія, ставлення людини до свого життя. У романі немає розгорнутих описів боїв, зазначено тільки окремі їх деталі, короткі епізоди. В основному автор подає картини побуту на війні і в умовах війни. Війна як побут, як повсякденність, що переростає в буття як найбільша складність для людини: «А в мені вмирає відчуття танка, - признався Шульга. - Там ти в залізі і сам ніби залізний, а весь світ задрить тобі, ненавидить і б'є в тебе на смерть, а тепер ти голий, і нікому ніякого діла до тебе...» [2, с. 110]. У перших двох розділах твору («Азія», «Європа») зображено події, що відбуваються під час війни, але здебільшого пов'язані із життям тилу («Азія»), на окупованій німецькій території («Європа»). В останніх трьох («Борисфен», «Ітіль», «Візантія») зображена повоєнна дійсність, життя героїв через багато років після війни - аж до сучасності.

Страхітливою і потворною постає перед героями твору «Юлія, або Запрошення до самовбивства» повоєнна дійсність. Письменника хвилює питання, що відбудеться з тими, хто стане втраченим поколінням, адже всіх поєднувала втрата віри в будь-які цінності буття. Це спроба створити для себе якісь цінності,

які допомагали б вижити тобі самому, зберегти себе як особистість. Виживання -це справа особиста, індивідуальна, бо світ безнадійно жорстокий, у найкращому разі - абсолютно байдужий, і вони мають право бути настільки ж байдужими до цього світу. Це не значить, що вони стають абсолютними одинаками, у них є те, що допоможе їм вижити - це знайдена на війні любов, але все це винятково особистісні відносини, дуже тендітні речі, які не завжди можуть протистояти світу, жорстокої реальності. Розпач, відчай, страх перед жалюгідним існуванням огортають душі тих, що вижили в пеклі війни. Декого з них не полишає відчуття страху і самотності, що призводить часом до самогубства (Роман Шульга, Андрій Супрун): «шульга ловив себе на думці, що йдосі живе, як на війні, де твоє життя закладено кимось в сатанинський банк нищення і ти живеш в борг - днями, годинами, хвилинами, миттєвостями, не відаючи надій, не дбаючи про майбутнє» [2, с. 211]. У романі П. Загребельного прочитується усвідомлення того, що війна розрубє життя людей на до й після: «Треба було починати все заново <...>. Після Перемоги він вернувся додому без слави, батька не було на світі, він загинув у кременчуцькому концтаборі ще в сорок першій, матір хотіла забрати в Кривий Ріг старша сестра <...>» [2, с. 107]. І, швидше за все, це відчуття з'явилося під час бойових дій. Основний удар війна завдала молодим людям, ще не мають «коренів»: «<...> здоров'я в двадцять п'ять років - як у столітнього, тільки дух молодий, не дає зігнутися і загнутися <...>» [2, с. 108]. Вони відчули себе непотрібними навіть самим собі. Життя бачиться колишнім молодим солдатам цілком безглуздом. У думках Романа Шульги відбито безсенсовість його існування після закінчення війни: «Я неприсутній у цьому світі, я безмовний, як і ти, безправний, як усі колишні, тепер нікому вже не потрібні воїни, приречений коли не на переслідування і знищення, то принаймні на зникнення і вічне забуття, та водночас я живу, всупереч усім законам природи» [2, с. 113]. Моменти найбільшої відвертості акумулюють настрої розпачу, образи. Андрій Супрун у розмові з Романом Шульгою говорить: «Не розумію я цього життя <...> Хоч ти мене риж: не розумію!» [2, с. 107]. Проекція війни постає у П. Загребельного через сприйняття й осмислення війни в контексті кризи самототожності.

Ольга теж після закінчення війни опинилася на роздоріжжі: «А вона не вірила, не вдоволювалася, билася, мов чайка об суху дорогу, квилала, стогнала, плакала: "Ой, як же воно тепер буде? І що ж з нами оце буде? Я так не можу!"» [2, с. 212]. Ця фраза вказує на дезорієнтацію героїні, її перебування навіть у мирний час під владою деструктивних сил хаосу. Ідилічне життя Роман та Ольги насправді є неволею для останньої. Глиняна хатина, в якій намагалися побудувати свою сім'ю Шульга з Олею, коли Роман вперше «спробував тверезо і точно розпланувати своє подальше життя» [2, с. 208], є матеріальним утіленням прагнення звичайної людини до щастя: «Шульга не знайшов Ольку, а віднайшов і тепер жив тільки заради її тіла і в чоловічому самозасліпленні вважав, що це і є справжнє щастя і ніщо їм віднині не загрожує» [2, с. 212]. Колізія втечі Ольги до свого чоловіка, який виявився живим (хоч і каліка), маркують крах ідеї створення ідеальної родини на землі у післявоєнних умовах. Письменник осмислює

руйнівний вплив війни на людську духовність. Захоплення Шульгою не знівелювало загальнолюдські цінності Ольки: кохання не заміняється бажанням плотських утіх.

Ставлення до війни у П. Загребельного відзначається його всепереможною пацифістикою. Для нього війна - абсолютне зло, неприйнятне Богу і людській природі вбивати собі подібних. Письменник намагається зруйнувати історико-книжкове, героїчне сприйняття війн: як війн царів і полководців за великі ідеї, славетних подвигів. Він свідомо уникає героїзації війни і зображення подвигів на полі бою. Завдання автора «Юлії, або Запрошення до самовбивства» показати не битви, з їх вогнем і героїкою його подолання, а її бруд і кров, смерть солдата, він не описує хід битви, його цікавлять відчуття безпосереднього її учасника. Головним героєм зображених подій у романі є танкіст Роман Шульга: «Шульга мовби й сам був присутній повсюди, де точилися бої. Вперше він опинився в ролі свідка, йому рапортували, до нього стікалися вісті про успішні просування, вдалі маневри, рішучі прориви, і вперше за всю цю страшну й криваву війну він з жахом відчув усю облудність свого становища, ролі стороннього свідка, який мимоволі виходить мало не на головні ролі» [2, с. 57]. У розкритті такого стану П. Загребельний солідарний із Е. Хемингуєм (роман «І сонце сходить»), який сказав, що, існують такі люди, які ніколи не зможуть повернутися з війни. Молоді люди, які стали учасниками війни, були глибоко вражені її жорстокістю й абсурдністю, втратили на війні свої ілюзії та самих себе і не змогли інтегруватися у мирне післявоєнне життя. Навіть у мирний час Роман Шульга, його товариш Андрій Супрун, Оля не можуть заспокоїтися, пам'ять постійно повертає їх до вогняних років, а в серці назавжди залишився біль: «Хто був на війні, той відчув оту страшну мить визволення від земних зобов'язань, яке кінчалось або ж смертю, або (коли пощастить) новим життям <...> Та не було в цьому житті первісної чистоти, щось зламалося в душі, скаламутилося (чого вода каламутна?), душа навіки розполовинилася...» [2, с. 187].

Таким чином, у творі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства» акумулюється ідея, що війна не перестає бути минулим, а владно втручається в сьогодення. Трагізм духовної кризи, породжений Другою світовою війною, чорною тінню проходить крізь життя й оголює усі протиріччя сучасного світу. Катастрофізм у творі письменника оприявнюється, перш за все, в зображенні морального падіння людини, яка побутує в абсурдному світі війни. У розвитку цієї концепції катастрофізму розгорнуто мотив смерті в умовах війни - фізичної і духовної, на початку повоєнного життя - духовної, внутрішньої.

Список використаних джерел

1. Дрозд В.Г. Листя землі: Роман / В. Г. Дрозд. - К.: Укр. письменник, 1992. - 559 с.
2. Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення о самовбивства: Роман / П. А. Загребельний. - Харків: Фоліо, 2003. - 351 с.